

Kas **metsavahel* tähendab muud kui *metsa vahel*?

Anni Jürine

Tartu ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse magistrant

Siinne artikkel käsitleb toimetamata kirjalikus keeles levivat suundumust – kaassõnaühendite norminguvastast kokkukirjutamist. Kuigi eesti keele kaassõnade üldreegli järgi kirjutatakse kaassõna käändsõnast, mille juurde ta kuulub, lahku, on selliste ühendite kokkukirjutamine küllaltki sage (nt *metsa vahel* asemel **metsavahel*¹). Artiklis analüüsitakse kooliõpilaste seas korraldatud katse tulemusi ja püütakse selgitada, kuivõrd on kokkukirjutamine levinud ja mis tegurid kokkukirjutamist soodustavad.

Analüüsitav keelematerjal pärineb nelja eesti õppekeelega kooli – Tartu Hugo Treffneri gümnaasiumi, Tallinna Mustamäe gümnaasiumi, Rakvere gümnaasiumi ja Taebla gümnaasiumi 8.–12. klassi õpilaste hulgas korraldatud katsest. Vastajatel paluti mitmesuguste kaassõnaühendite puhul otsustada, kas ühend kirjutatakse kokku või lahku, ning oma otsust ka põhjendada. Normingu järgi on kõigi ühendite puhul ainuõige lahkukirjutamine.

Kaassõnast, kaassõnaühendist ning katse ülesehitusest

Kaassõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad lauses nimisõna juurde, andes sellele ligilähedaselt samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused², nt (*tee*) *ääres*, (*linna*) *kohal*, (*vihma*) *käes*. Kaassõnad on tekkinud nimisõnadest grammatiseerumise teel. Grammatiseerumine on protsess, mille käigus leksikaalsed üksused hakkavad teatud kontekstis täitma grammatilisi funktsioone³, muutudes oma tähenduselt abstraktsemaks ning tähistades mingi konkreetse objekti või nähtuse

¹ Tärn näitesõna ees tähendab ortograafiareeglitele mittevastavat kirjakuju.

² M. Ereht, T. Ereht, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 141.

³ P. J. Hopper, E. Closs Traugott, Grammaticalization. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, lk xv.

asemel hoopis suhet⁴ (*ema kand* > *ema kannul*). Uusi kaassõnu tekib keelde kogu aeg, kuid nagu igasugused muutused keeles on ka see protsess väga aeglane. Sarnaselt sellega, kuidas nimisõnadest on tekkinud kaassõnad, võib praegust kaassõnaühendite kokkukirjutamise suundumust käsitada uute liitmäärsõnade tekkimise protsessina (*pea kohal* > *peakohal*), sest kaassõnaühendite sage kokkukirjutamine annab märku sellest, et keelekasutajad tajuvad ühendit ühtse tervikuna ning arvatavasti tingib see ka uudse kirjapildi⁵.

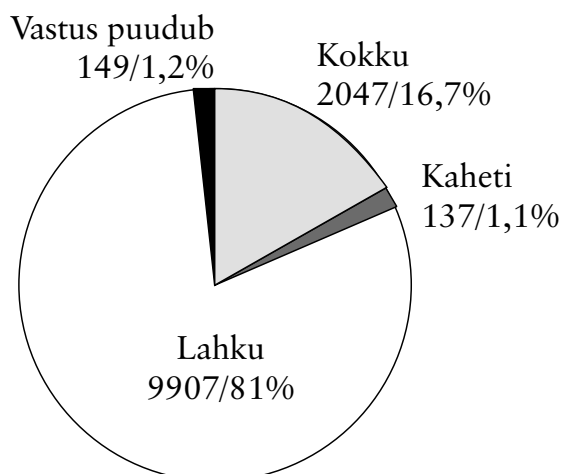
Kokkukirjutamist mõjutavate teguritena võiksid arvesse tulla asesõna eelnemine kaassõnale (*tema järel*) ja kaassõna suurem vanus, kokkukirjutamist takistavateks teguriteks aga pikema käändsõnaga moodustatud ühend (*kiriku kõrval*) või täiendi eelnemine kaassõnaühendile (*meie pea kohal*). Kõiki neid aspekte võeti küsimustiku koostamisel arvesse. Nii jaotati kaassõnad vanuse järgi kolme rühma, alustades vanimatest kuulusid uuritavate hulka kohakaassõnad (*vahel, peal, kohal, järel, kõrval*), viisikaassõnad (*kombel, viisil, moel, abil, toimel*) ja refereeringukaassõnad (*sõnul, väitel, soovil, hinnangul, andmetel*), küsitluslehel oli kokku 30 erinevat kaassõnaühendit (iga kaassõnaga 2 ühendit), millest 12 olid moodustatud asesõnaga ning 3 pikema sõnaga, 9 ühendile eelnes lauses täiend.

Tulemustest

408-l täidetud küsitluslehel oli kokku 12 240 kaassõnaühendiga lauset, neis kirjutati kokku 2184 kaassõnaühendit (17,8%). Kohakaassõnade puhul oli kokkukirjutamise protsent 18,8, viisi- ja refereeringukaassõnade seas oli kokkukirjutusi vastavalt 23,9% ja 9,5%. Küsitluse tulemusi illustreerib järgmine joonis.

⁴ B. Heine, T. Kuteva, *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, lk 3.

⁵ K. Habicht, P. Penjam, *Kaassõna keeleuurija ja -kasutaja käsituses*. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 52 (2006). Tallinn, 2007, lk 53.

Kokku- ja lahkukirjutuste osakaal küsitlustulemustes

Kõige sagedamini kirjutati kokku ühendeid *metsa vahel* ja *pea kohal*, neid kirjutati kokku vastavalt 223 (54,7%) ja 222 (54,4%) korral. Muud sagedased kokkukirjutused olid *varga kombel*, kokku kirjutatud 197 (48,3%), *mehe moel* 173 (42,4%), *minu moel* 123 (30,1%), *sinu kombel* 117 (28,7%), *selle kõrval* 102 (25%). Kõige harvem kirjutati üheks sõnaks ühendid *auto järel* ja *mehe väitel*, neid kirjutati kokku vastavalt 6 (1,5%) ning 8 (2%) korral. Mõlemale ühendile eelnes lauses täiend. Andmed kõigi kaassõnaühendite kokku- ja lahkukirjutamise kohta on esitatud ka järgnevas tabelis. Paksus kirjas on esitatud sagedamini kokku kirjutatud ühendid, sulgudes on ühendile eelnenud täiend.

Kaassõnaühendite kokku- ja lahkukirjutamiskatse tulemused

Kaassõnaühend	Kokku		Lahku		Kaheti		Vastus arusaamatu	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
1) <i>aia vahel</i>	70	17,2	321	78,7	13	3,1	4	1
2) <i>metsa vahel</i>	209	51,2	183	44,9	14	3,4	2	0,5
3) <i>tema peal</i>	10	2,5	397	97,3	–		1	0,2
4) <i>(naise) kõhu peal</i>	22	5,4	383	93,9	1	0,2	2	0,5
5) <i>(meie) pea kohal</i>	209	51,2	183	44,9	13	3,1	3	0,8
6) <i>enda kohal</i>	18	4,4	385	94,3	2	0,5	3	0,8
7) <i>tema järel</i>	54	13,2	349	85,6	4	1	1	0,2
8) <i>(iga kahe) auto järel</i>	6	1,5	400	98,1	1	0,2	1	0,2

9) <i>selle kõrval</i>	91	22,3	303	74,3	11	2,6	3	0,8
10) <i>kiriku kõrval</i>	19	4,7	388	95,1	-		1	0,2
11) <i>(mehe) enda sõnul</i>	75	18,4	324	79,4	6	1,4	3	0,8
12) <i>naise sõnul</i>	54	13,3	348	85,3	3	0,8	3	0,8
13) <i>(selle) mehe väitel</i>	8	2	397	97,3	1	0,2	2	0,5
14) <i>ametniku väitel</i>	21	5,1	385	94,4	-		2	0,5
15) <i>kliendi soovil</i>	53	13	344	84,3	4	1	7	1,7
16) <i>nende soovil</i>	20	4,9	383	93,9	1	0,2	4	1
17) <i>minu hinnangul</i>	27	6,6	378	92,6	1	0,2	2	0,5
18) <i>panga hinnangul</i>	55	13,4	345	84,6	5	1,2	3	0,8
19) <i>tema andmetel</i>	14	3,5	388	95,1	1	0,2	5	1,2
20) <i>(eilse) lehe andmetel</i>	36	8,8	362	88,7	1	0,2	9	2,3
21) <i>varga kombel</i>	186	45,6	206	50,6	11	2,6	5	1,2
22) <i>sinu kombel</i>	110	27	281	68,8	7	1,7	10	2,5
23) <i>(tema) enda viisil</i>	73	17,8	323	79,1	3	0,8	9	2,3
24) <i>naise viisil</i>	176	43,1	216	52,9	6	1,4	10	2,6
25) <i>minu moel</i>	116	28,4	276	67,6	7	1,7	9	2,3
26) <i>mehe moel</i>	164	40,2	227	55,6	9	2,3	8	1,9
27) <i>arvuti abil</i>	32	7,8	363	88,9	4	1	9	2,3
28) <i>(kodaniku) vihje abil</i>	29	7,1	367	89,8	3	0,8	9	2,3
29) <i>(suurenenud) rõhu toimel</i>	37	9	361	88,6	2	0,5	8	1,9
30) <i>selle toimel</i>	53	13	341	83,6	3	0,8	11	2,6
Kokku	2047	16,7	9907	81	137	1,1	149	1,2

Koha- ja refereeringukaassõna rühmades kirjutati täiendiga ühendeid sagedamini kokku kui asesõnaga kaassõnaühendeid: kohakaassõnade rühmas kirjutati üheks sõnaks 11,6% asesõnaga ühenditest ja 20,6% täiendiga ühenditest; refereeringukaassõnade rühmas olid vastavad näitajad 8,9% ja 10,4%. Asesõnaga moodustatud kaassõnaühendite kokkukirjutamise sagedus ületas täiendiga ühendite oma vaid viisi-kaassõnade rühmas, kus vastavad näitajad olid 22,8% ja 12%. Pikema käandsõnaga moodustatud kaassõnaühendeid kirjutati kõigis rühmades kokku ootuspäraselt harva: vaid 72 korral, mis moodustab 5,9% juhtudest.

Järeldusi

Küsitluse tulemuste põhjal näib, et hüpoteesid, mille järgi kaassõnale eelnev asesõna soodustab ühendi kokkukirjutamist ning täiend takistab seda, samuti eeldus, et vanemad kaassõnad leiavad sagedamini kokkukirjutamist, kõigil juhtudel ei kehti. Järgnevalt püüamegi selgitada, millistel tingimustel need tegurid siiski kokku- ja lahkukirjutamist mõjutada võiksid.

Niisiis kirjutati ootusvastaselt kõige sagedamini kokku viisikaassõna ühendeid, mis olid siinses valimis vanuselt keskmised. Hüpoteesi tõestavad aga asjaolud, et hilistekkelisi refereeringukaassõna ühendeid kirjutati kokku kõige vähem ning et sagedasemini kokku kirjutatud kaassõnaühendite seas esinevad vaid vanemad, s.t koha- ja viisikaassõnad. Ilmselt mõjutab kokkukirjutamist kaassõna vanus vaid mingil määral. Sama tuleb tõdeda ka täiendi ning asesõna rolli kohta: täiendi mõningast takistavat mõju tõendavad ka küsitletute kommentaarid, kus täiendi eelnemine ühendile oli sageli toodud lahkukirjutamise põhjuseks, samas ei takistanud see aga ka selliste kommentaaride autoreil mõnda täiendiga ühendit kokku kirjutada. Kindlaid otsuseid asesõna ja täiendi mõju kohta kaassõnaühendi kokkukirjutamisele ei saa teha ka siis, kui vaadelda konkreetseid kaassõnu, millest on moodustatud nii asesõnaga kui nimisõnaga, nii täiendiga kui täiendita ühendeid. Mõnel juhul on sama kaassõnaga asesõnalist ühendit kirjutatud enam kokku kui nimisõnalist (nt *enda sõnul* – 18,4%, *naise sõnul* – 13,3%), vahel vastupidi (*varga kombel* – 45,6%, *sinu kombel* – 27%). Sarnaselt tundub täiend vahel sõnaühendi kokkukirjutamist takistavat (*selle mehe väitel* – 2%, *ametniku väitel* – 5,1%), vahel soodustavat (*enda kohal* – 4,4%, *meie pea kohal* – 51,2%).

Millest siis kokkukirjutamine sõltub? Kas konkreetsest kaassõnast endast, olenemata tema vanusest ja muudest ülal nimetatud teguritest? See on võimalik, sest mõned kaassõnad (nt *kombel*, *moel*) kirjutati sagedasti kokku mõlemas ühendis, milles nad esinesid. Siiski on mõlemas ühendis kokku kirjutatud sõnade arv liiga väike tõestamiseks, et kokkukirjutamine sõltub otseselt konkreetsest kaassõnast, ning küsitluslehel ei olnud piisavalt erinevaid kaassõnu, et määrata kindlaks need, mida kiputakse eelnenud käandsõnaga kokku kirjutama. Niisiis võib järeldada, et teatud kaassõnaühendite kokkukirjutamine ei sõltu konkreetsest kaassõnast ega eelnimetatud teguritest, vaid pigem konkreetsest kaassõnaühendist ning sellest, kas seda ühendit tajutakse

ühtse ja lahutamatu tervikuna, millel on omaette tähendus. Ilmselt tajuti katses enim kokku kirjutatud kaassõnafraase (*metsa vahel, pea kohal, varga kombel, naise viisil, mehe moel, minu moel, sinu kombel*) liitsõnalaadsete tervikliku tähendusega üksustena ning nende erineva tähenduse rõhutamine tingiski teistsuguse kirja pildi.

Lõpetuseks

Küsitluse tulemustest võib järeldada, et eesti keeles valitseb käändsõna ja sellele järgneva kaassõnaga kokkukirjutamise suundumus. Kõigi kaassõnariühmade ühemõtteliste kokkukirjutuste arv 2184 (17,8%), eriti viisikaassõna ühendite kõrge, 23,9%-line kokkukirjutuse osakaal näitab seda selgelt.

Kokkukirjutamise esmaseks põhjuseks on teatud kaassõnaühendite tajumine ühtse (määrsõnalise) tervikuna, millel on keelekasutajate arvates teine, sageli metafoorne või üldisem tähendus. Asesõna esinemine ühendis ja eelnev täiend, samuti kaassõna vanus on pigem sekundaarsed tegurid, s.t ei mõjuta kokkukirjutamist nii oluliselt. Küsitletute kommentaaridest selgus, et enamik keelekasutajaid toetub kokku- või lahkukirjutamise otsuse tegemisel subjektiivsetele teguritele, nt loomulikule keeletundele, kaassõnareeglit oli mainitud vaid mõnel korral. Kindlasti mõjutab keelekasutajaid ka liitmäärsõnade eeskujud: kui näiteks sõna *kahevahel* tuleb tähenduses 'kõhklevas, nõutus olukorras' kokku kirjutada, miks ei võiks siis kokku kirjutada ka **metsavahel*, kui keelekasutaja tajub sellel muud tähendust kui ühendil *metsa vahel*?